

Het tegenwoordige landschap Todjo.

Door P. SCHUYT, te Koekoe (Posso).

Den 26^{en} Juni reisden Br. ten Kate en ik, vergezeld van goeroe W. Tawaloejan, van Posso, om in opdracht van de Conferentie een onderzoek in *het landschap Todjo* in te stellen of de Zending hier het werk zou kunnen aanvaarden. Genoemden goeroe verzocht ik mee te gaan, omdat hij 3 jaar te Todjo als onderwijzer heeft gewerkt en dus een bekend man is in dit gebied.

Het eerste dorp ten Oosten van Posso is *Tojado* en ligt 6½ paal van deze vestiging verwijderd; het bestaat uit slechts 10 huizen en heeft een honderdtal inwoners. De offertafeltjes, welke wij hier vonden, wezen er al op, dat er geen besliste Mohammedanen wonen. Toch vertelde het dorps hoofd, dat allen, hij ook, Mohammedaan waren. Volgens hem zouden zij dit al 10 jaar zijn; later vertelde een ander hoofd, Papa i Sangka, dat zij het nog niet langer dan 3 jaar waren; zij werden door een goeroe gedoopt, zonder dat zij eigenlijk zelf begrepen hadden dat zulks gebeuren zou. Wij kwamen hier op Vrijdagmorgen aan, maar men was niet naar de moskee, die te Malei staat; er was ook niemand, die als Mohammedaansch voorganger fungeerde; wanneer het noodig is, b.v. bij sterfgevallen, komt een goeroe van Tongko over. De menschen van dit dorp noemen zich *To Kalaena*; hun hoofd was voor kort Taledoemba, die nu pas vervangen is door *Papa i Masoekoe*. De laatste verklaarde nog nooit iets van het Evangelie te hebben gehoord; maar op de vraag, of hij het dan niet wenschte te hooren, was het hem niet gemakkelijk te antwoorden; hij was blijkbaar bang iets te zeggen, dat door anderen zou worden afgekeurd en ten slotte antwoordde hij dan ook, dat hij wel Evangelieprediking zou willen hooren, maar dat het hoofd van Tongko zou moeten uitmaken of dat mocht, want deze stond boven hem. Ook verklaarde hij, dat op hem en zijn dorpsgenooten door het

hoofd van Tongko dwang uitgeoefend was, opdat zij Mohammedaan zouden worden. Later vertelde Papa i Sangka, dat het tegenwoordige hoofd, sedert hij Islamiet werd, drie-maal betrapt is op het eten van varkensvleesch; den laatsten keer werd hij hiervoor beboet, maar hij weigerde de boete te betalen.

Wij verzochten Papa i Masoekoe ons te vergezellen naar *Tongko*, om te kunnen vernemen wat het hoofd dier plaats van de zaak zou zeggen. Tongko ligt 9 paal van Posso en het hoofd is een Mekkaganger, die *Poadji ede* („de korte hadji”) genoemd wordt; naar zijn kind heet hij ook wel Papa i Betje. Zijn vader was een Parigiër, zijn moeder een paranaka ¹⁾ (d.w.z. kind van een vreemdeling, die met een vrouw van de inheemsche bevolking is gehuwd). Hij is als hoofd gesteld over *Tongko*, *Tajado* en *Malei*. Deze dorpen kunnen met elkander op plm. 500 zielen worden gerekend, de heerendienstplichtigen zijn meer dan 100. Ruim 50 heerendienstplichtigen, dus plm. 250 zielen, zijn hiervan nog niet tot den Islam overgegaan. Dit zijn *To Lage*, die zich tegen het Mohammedanisme verzetten; zij beroemen er zich op *To Lage* te zijn, welk praedicaat zij minder gebruiken ter aanduiding van hun afkomst dan van hun niet-Mohammedaan zijn. Poadji ede woonde al te Tongko, toen het Gouvernement zich te Posso kwam verstigen. Hij wist er niet van ooit het Evangelie gehoord te hebben, en toen wij hem voorstelden het te laten prediken, scheen hij het een vermakelijk geval te vinden, aan de mogelijkheid waarvan hij blijkbaar niet kon of wilde gelooven. Wat hem zelf betrof zeide hij dan ook ronduit, dat hij het overbodig achtte, daar hij zich zelven met een grijpte vrucht kon vergelijken. Toen wij hem vroegen, of hij dan geen bezwaar had tegen Evangelieprediking in het dorp Tojado en in het Lage'sche gedeelte van Tongko en Malei, antwoordde hij daar niets tegen te hebben; het hoofd van Tojado moest echter bedenken, of hij niet verkeerd deed naar het Evangelie te gaan luisteren, nu hij al Mohammedaan was; maar wat dit betrof moest het districtshoofd te *Oeë Koeli* het maar zeggen, want dien hadden zij toch eigenlijk tot vader.

Boegineezen wonen te Tongko en Malei niet, wel een

1) Het is regel, dat paranaka Mohammedaan zijn.

paranaka ten Oosten der To Lage te Malei, waar ook een kleine moskee van bladbedekking is opgericht. Deze moskee behoorde in Tongko zelf te staan, waar de Mohammedanen wonen, maar is blijkbaar met opzet nabij de To Lage geplaatst. De paranaka, die bij de moskee woont, is de z.g. *Poadji bangke* („grootte hadji”), *Lawasa* of *Papa i Pangga* genaamd. Hij was vroeger hoofd van Tongko, maar werd door Poadji ede vervangen.

Het dorp Malei ligt bij paal 11 en bij paal 12 begint *Matako*, waar het eerste huis door een paranaka bewoond wordt. Het aantal paranaka in dit dorp is gering, slechts plm. 60 zielen. Het aantal belasting-betalende mannen is hier meer dan 200, zoodat de inwoners op plm. 900 kunnen worden gesteld. Het nette huis van het hoofd *Papa i Sangka* staat dicht bij paal 14. Het is een gelukkige omstandigheid, dat in deze streek nog zooveel To Lage wonen, met wie de talrijke damarzoekers, die uit het binnenland van Posso hierheen komen, kunnen verkeereren, zonder veel last te hebben van Mohammedaanschen invloed. Het aantal damarzoekers uit de Possostreek, dat wij hier vonden, was vrij aanzienlijk, en later troffen wij er ook nog heel wat aan in Mohammedaansche dorpen.

Nog niet lang waren wij na de eerste kennismaking met *Papa i Sangka* gezeten, of deze begon te spreken over het vroegere bezoek van Br. Hofman met Br. Ten Kate, en over de toen gedane belofte, dat er een school zou komen te *Matako*. Hij hoopte, dat het er nu toch gauw van komen zou, vooral na de besprekingen, die kort geleden met den fungeerenden Controleur gehouden waren over het oprichten eener school. Volgens het met dezen gevormde plan krijgt *Matako* een dessor school, waarvoor de bevolking f 180,— per jaar zal opbrengen, samen met Malei en Tongko. Met onze opmerking, dat één school te weinig zou zijn voor deze drie dorpen, stemde *Papa i Sangka* in. De afstand van Tongko hierheen is vrij groot, en dit dorp met Malei is groot genoeg voor een eigen school, die dan in het Lagesche gedeelte zou moeten komen, d.w.z. te Malei. *Matako* zou dan een eigen school kunnen krijgen, ook voor de Lagekinderen van het naar het Oosten nabij gelegen dorp *Galoega* (deel van *Toliba*).

Op plm. 60 zielen na is het geheele dorp Matako nog heidensch, niettegenstaande er heel wat moeite gedaan is, om Papa i Sangka en zijn volgelingen Mohammedaan te maken. Allen drang op hem uitgeoefend heeft hij echter steeds afgewezen met te zeggen, dat hij zich te veel één voelt met zijn stamgenooten in het binnenland, dan dat hij een anderen weg zou gaan dan zij. Hij en zijn dorpsgenooten rekenen er op, dat hun het Evangelie zal worden gepredikt. „Als wij niet hetzelfde wilden als onze stamverwanten”, zeide hij, „zouden wij stellig al lang Mohammedaan zijn geweest”. Ondanks alles is Papa i Sangka dus tot op heden bij zijn afkeer van het Mohammedanisme gebleven en verklaarde hij Christen te zullen worden, wanneer ook hier het Evangelie werd gebracht. Er bestaat tusschen Papa i Sangka en zijn stamgenooten aan de kuststreek een hechte band, zoodat verwacht kan worden, dat alle To Lage hier hem zullen volgen, ook die uit naburige dorpen, die al half Mohammedaan zijn. Het benodigde hout voor de school hebben de lui van Matako, wat hun aandeel betreft, gereed, die van Tongko nog niet.

Ongeveer een paal van Matako af begint het dorp *Toliba*, waarvan het Westelijke deel *Galoega* heet. 't Middenstuk heet *Oeë nTjinili*, het Oostelijk deel is het eigenlijke *Toliba*. De wijkmeester (in deze streek *taoe toe'a* genoemd) van *Galoega*, die onder het hoofd van *Toliba* staat, is *Papa i Djamita*, die ook *Oeë nTjinili* onder zijn toezicht heeft. Te *Galoega* en *Oeë nTjinili* zijn 80 heerendienstplichtigen, dus plm. 300 zielen. Van de heerendienstplichtigen zijn er 10 paranaka en 1 Gorontalees. De bevolking is gemengd, want behalve paranaka *Todjo* wonen hier ook *To Tora 'oe*, die Mohammedaan zijn; dezen tellen 11 heerendienstplichtigen. De rest, of beter de meerderheid, zijn *To Lage*, d.w.z. heidenen; dezen tellen 58 mannen, dus in 't geheel plm. 230 zielen. Deze *To Lage* zijn van het vroegere dorp *Tinoende* en de eenige hunner, die zich Mohammedaan noemt, is *Papa i Djamita*. Het wekte onze verbazing van hem te vernemen, dat hij Mohammedaan was, daar wij ongeveer tegelijkertijd een paar varkens in een hok onder het huis hoorden schreeuwen. Wij vroegen of dat samen mocht gaan, varkens fokken en Mohammedaan zijn, waarop hij antwoordde, dat zijn vrouw

en kinderen en andere huisgenooten niet Mohammedaan waren. Voorts vertelde hij mij, dat *Oea Naga*, de imam, hem 2 jaren geleden gelast had Mohammedaan te worden, omdat hij toen hoofd van Galoega werd; dat was er aan verbonden. Papa i Djamita zeide nog nooit het Evangelie te hebben gehoord. Wij vertelden hem wat dit eigenlijk is en op onze vraag, of hij het zou willen hooren, wanneer er een goeroe te Matakoto komt, zeide hij hier niets tegen te hebben en zijn huis voor de samenkomsten beschikbaar te willen stellen. Zijn kinderen beloofde hij te Matakoto school te laten gaan; wanneer zij niet school zouden gaan, zouden zij *mongadji* („koran reciteeren”) moeten leeren zeide hij, maar hij zou niet willen, dat zijn kinderen leerden *mongadji*, als hij het zelf niet eerst geleerd had, en daarin had hij weinig lust. Een zijner zonen gaat school te Todjo. Papa i Djamita zeide, dat stellig alle To Lage aan de kust Papa i Sangka zullen volgen, wanneer er een goeroe komt, en dit hoofd Christen wordt. De moskee van *Toliba*, van atap opgetrokken, is blijkbaar opzettelijk daar gezet waar To Lage wonen. De To Lage wonen hier aan den eenen kant van den weg, de To Tora 'oe en de paranaka aan den anderen kant. Bij de moskee woont de paranaka Lagena, die dorpsschrijver heet en het Boegineesch letterschrift onderwijst. De geestelijkheid van de moskee („*moparewa ri masigi*”) zijn: Patoro, een Boeginees, als imam; Paloe als katib (*kate*), Lasila als bilala (beiden To Poledo van Donggoeloe), en Lawaleko, een Parigiër als dodja.

Wanneer men nog niet tot den Islam is overgegaan en alleen zijn neiging daartoe te kennen geeft, door bij een sterfgeval de *talaking* door een *labe* te laten lezen, wordt dit *Isalamoe patoentoe* genoemd; men is dan voor 't overige nog geheel heiden. Te Toliba noemde men zich niet meer *Isalamoe patoentoe*, men is hier verder, want men doet thans mee (bootst na) aan het *mosambaja* (bersembakjang). 't Koran reciteeren kent men niet, maar men noemde dat hier voor ouderen niet noodig, het *mongadji* behooren kinderen te leeren, voor ouderen is het *mosambaja* voldoende.

Het hoofd van Toliba is *Tamodja'i*, half To Lage en half To Ra'oe, doch Mohammedaan. Vroeger woonde hij te Malei, omdat hij daar was getrouwd; te Malei had hij de

B.B. Kruyt en Adriani wel ontmoet en ook eens een Evangelieprediking gehoord. *Tamesembo*, het onderhoofd van Toliba, zeide het Evangelie nooit gehoord te hebben en niet te weten wat het is. Op de vraag, of hij het dan niet zou willen hooren, antwoordde hij echter, nu maar niet anders te wenschen dan het mosambaja. Toliba heeft 70 heerendienstplichtigen (plm. 300 inwoners); de bevolking is gemengd: To Tora'oe, To Donggoeloe, Paranaka, To Lage. De To Tora'oe zijn allen tot den Islam overgegaan. De To Lage zijn dus de eenige heidenen; dezen wonen tusschen de Mohammedanen in; heerendienstplichtigen zijn er 18, $\frac{1}{4}$ van het dorp, in 't geheel plm. 75 zielen; zij noemen zich *To Marompa*; hun leidsman heet *Gowe*.

Toliba ligt bij paal 17 en het volgende dorp, *Tomboejano*, ligt bij paal 23; deze plaats wordt in hoofdzaak bewoond door To Tora'oe, die zich al van jaren her Mohammedaan noemen. Verscheidenen zijn nauwe familie met To Onda'e, en met To Pakambia is hier nog al druk verkeer; sommige To Pakambia zijn hier ingehuwd. Het hoofd is *Papa i Bese*, die van moederskant een Parigiër en van vaderszijde een Tora'oe is. Hij kwam hier als volwassen man en huwde een hoofdendochter der Tora'oe, waardoor hij later dorpshoofd werd; de ouders van zijn vrouw moeten familie zijn van Talasa. Op onze vraag, of Papa i Bese het Evangelie wel eens had gehoord, vertelde hij, dat hij bij toeval vroeger eens een kerkdienst te Posso had bijgewoond, doordat Taeroengi hem opgedragen had daarheen te gaan als zijn plaatsvervanger; „ik heb daar dus gezeten zonder eigenlijk te weten om welke reden de menschen bij elkaar kwamen om „kerk te houden”, zeide hij. Wij vroegen of het hem welkom zou zijn, wanneer het Evangelie aan hem en zijn stamverwanten werd gebracht, waarop hij antwoordde: „Ik wil het Evangelie wel hooren, maar hoe zal dat met mij moeten gaan, want ik ben Mohammedaan; ik denk, dat ik geen twee wegen zal kunnen volgen. Als men tot ons komt met Evangelieprediking, dan zal ik mij geheel onzijdig houden, ik zal niet zeggen, dat de menschen er niet heen mogen gaan, ik zal ook niet zeggen, dat zij er heen moeten; maar wat mij zelf betreft zal het maar beter zijn geen twee wegen te bewandelen, want dan gaat het zeker verkeerd

met mij. Maar het komt toch vrij wel op hetzelfde neer, of men den Islam volgt of het Evangelie, want het is toch immers de bedoeling van beide, dat de menschen in kennis zullen toenemen, knap zullen worden."

To Lage wonen te Tomboejano niet. Het aantal heeren-dienstplichtigen is 150 mannen, zoodat de inwoners op plm. 650 zielen kunnen worden geschat. De eenige vreemdelingen, die hier wonen, zijn 6 Boegineezen, van wie Poadji Abdoel-lah imam is; Poadji Woehoe katib; de waardigheden van bilala en dodja worden resp. bekleed door Tewinghoe en Paralini, beiden To Tora'oe. Bij Tomboejano behoort ook *Kabalo*, waar *Tabisara* wijkmeester is (taoe toe'a); deze is een broer van Papa i Bese en ook Mohammedaan. Te Kabalo zal een school worden opgericht. In dit dorp wonen 8 To Bada, die nog niet Mohammedaan werden.

Onmiddellijk aan Kabalo grenst het dorp *Mowomba*, dat administratief één is met *Lemoro*; deze plaats ligt bij paal 26. Het hoofd was 4 dagen geleden overleden, hij was een schoonvader van den inlandschen assistent Mohammed. Wij vonden de menschen hier bezig met het verrichten van een Mohammedaansche rouwplechtigheid. Over het aantal inwoners van Mowomba konden wij geen zekere gegevens krijgen. Wel vernamen wij, dat hier plm. 300 menschen wonen van Bongka koi, die 3 à 4 jaar geleden hierheen zijn verhuisd. Wat de reden van die verhuizing is geweest wist niemand te zeggen. Vóór de verhuizing waren verscheidenen nog heidenen, maar nadat zij te Mowomba bij reeds Mohammedaansche To Tora'oe zijn geplaatst, waren zij in korten tijd Mohammedaan geworden. Te Mowomba staat een moskee van atap, waarvoor een hond de wacht scheen te houden.

Te *Tajawa*, het westelijk deel van *Oeë Koeli* staat de woning, waar de *mokole we'a* van Todjo den laatsten tijd verbleef. Zij werd *Indo di Saloso* genoemd, haar eigenlijke naam was *Roë*; zij overleed den 4en Mei 1914, na 5 jaar te Tajawa gewoond te hebben. Haar dochter, die met *Parioesi* gehuwd is geweest, woont nu nog in dat huis.

Parioesi, die thans te *Tongkoe* woont, en daar met een Lalaeo-vrouw gehuwd is (hij zelf is ook een To Lalaeo), is als opvolger van Roë aangesteld als radja van Todjo. De rijkssieraden zijn echter, na den dood van de mokole we'a,

uit het thans leegstaande vorstenhuis te Todjo overgebracht naar Posso.

Bij paal 30 ligt *Oeë koeli*, waar de z.g. *kapala koemisi*, of onderdistrictshoofd, woont. Het landschap Todjo is in 3 onderdistricten verdeeld; het eene, van Tojado tot *Oeë koeli*, staat onder *Lapopa*; het tweede, van Betaoea (Banano) tot Tongkoe onder *Abdoelgani*, die te Betaoea woont; het derde, van Bongka tot Balingara onder *Moeslaini*. Over het geheele district staat de radja van Tjodo, die echter een weinig werkzaam aandeel in de bestuurszaken neemt; de kapala koemisi regelen alles.

De overleden mokole we'a, Indo i Saloso (Roë), was vroeger de echtgenoot van *Poca kali (Pajosoe)*, die de jongere broer was van radja *Lariwoe*. De *Djooe boki (Paletai)*, die gehuwd is geweest met den kapitan moeda van Boenta (niet van Bongka) en kinderloos bleef, nam tot kind aan bovengenoemden Parioesi. Ons werd de aanleiding hiertoe aldus verteld: de *Djooe boki* kreeg tijdens een zwaar onweer, gepaard met aardbeving, abortus; tegelijkertijd beviel de Lalaeo vrouw Kaindja; 40 dagen later bleek de laatste weer in reeds vrij gevorderden staat van zwangerschap te zijn en drie maanden later, dus 4 maanden na haar vorige bevalling, beviel zij weer van een zoon. Door de *Djooe boki* is toen uitgemaakt, dat het kind, dat uit haar schoot verdwenen was op denzelfden dag, dat Kaindja beviel, zich verplaatst had naar Kaindja en dus op den bestemden tijd door deze ter wereld werd gebracht. Paletai eigende zich dit kind dus toe; het werd Parioesi genoemd en deze is later gehuwd met de dochter van Roë en Pajosoe, *Saloso* genaamd. Parioesi had dus tot moeder Paletai en den broer van radja Lariwoe tot schoonvader. Zijn schoonmoeder (Indo i Saloso) volgde *Papa i Keta (Panggore)* op en bekleedde de functie van mokole we'a tot haar dood, den 4en Mei 1914. Zij werd te Tajawa begraven, en in het groote huis aldaar woont thans nog Saloso met haar kinderen, want Parioesi heeft zich, na 5 kinderen bij Saloso gekregen te hebben, van haar laten scheiden. Nu is hij getrouwd met een vrouw van zijn eigen stam; van de 5 kinderen van Saloso en hem zijn nog in leven 3 jongens en 1 meisje; één van die zoons heeft Parioesi bij zich te Tongkoe. Als radja geniet Parioesi hetzelfde

salaris als zijn schoonmoeder, dus f 100,— 's maands. Het schijnt, dat deze man met de jaren wat flinker geworden is, dan hij in het boek van de heeren Kruyt en Adriani geteekend staat; een krachtigen indruk maakt hij niet en zijn spraakgebrek werkt dit in de hand. Het maakte echter een goeden indruk op ons, dat hij, tijdens ons bezoek, ijverig bezig was het landschap te bereizen om zich met de bestuurs-aangelegenheden ook persoonlijk op de hoogte te stellen. Met hem is het radjaschap op een stam van de eigenlijke bevolking overgegaan. Hij is misschien door zijn opvoeding aan het Todjo'sche hof te veel aan het Mohammedanisme verknocht geraakt dan dat hij dit zal laten varen; het zou voor het winnen van den Lalaeo stam zeker van groot belang zijn, wanneer deze man tot het Christendom kon worden gebracht. Hiervoor zou echter een intensieve bewerking noodig zijn door iemand, die zich speciaal aan deze streek kan wijden en geschikte goeroes onder zijn leiding heeft. Uit het vervolg zal blijken, dat wij in Todjo voor een belangrijk deel met denzelfden toestand te maken hebben, als waarmee de heer Zuppinger in 't Paloedal kennis maakte; men heeft het Mohammedanisme aangenomen, omdat dit in den nieuwen toestand als aangewezen werd beschouwd, terwijl van de invloedrijke personen meer dan gepaste drang op de nog niet Mohammedaansche bevolking werd uitgeoefend. Men heeft het Mohammedanisme van harte of niet van harte aangegrepen, omdat er niets anders overbleef, tenzij men zich als heiden aan de voortdurende verachting der Mohammedanen wilde blootstellen.

Wij kunnen de standvastigheid der To Lage van Matakoto niet anders verklaren dan uit het feit, dat zij door den geregelden omgang met stamgenooten uit het bovenland eenige kennis van het Christendom verkregen en de zekere verwachting koesteren, dat ook aan hen het Evangelie zal worden gebracht. Als een staaltje van den ongepasten drang der Mohammedanen mag gelden wat het onderhoofd zeide: „de kapala koemisi houdt niet op ons er over te onderhouden, dat wij honden houden en varkens fokken; hij verbiedt ons dit telkens, maar wij geven er niet om, want wij wenschen geen Mohammedaan te worden. Ook verbiedt hij ons sagoweer te drinken; toen wij onlangs bij het verrichten van heerendienst

sagoweer bij ons hadden, liet Lapopa het ergens verstoppjen, zoodat wij er den geheelen dag niet van konden drinken".

Nadere kennismaking met het dorp van Lapopa (Oeë koeli) leert ons, dat de oude moskee, een van palmladeren opgetrokken gebouwtje, pas vervangen is door een vrij groot bedehuis van ijzerhout, en gedekt met dakijzer. De kapala zelf heeft hieraan meer dan f 1000,— ten koste gelegd, hetgeen hij, als bezitter van een vrij groot aantal klapperboomen, wel kan doen en de verdere kosten zijn bijeengebracht door bijdragen van f 2,50 of minder. Het is geen wonder, dat Lapopa nu zijn best doet dit gebouw op Vrijdag gevuld te krijgen. Dit hoofd is van vaders kant een Boeginees uit Koetei; zijn moeder was een Tora'oe. Dat het geloof van dezen paranaka met heidendom vermengd is, bewijzen genoeg de *salasa's* (offertafeltjes voor de z.g. *raoa banoca* of „huisgeesten"), die aan den nok van het dak in zijn huis zijn opgehangen.

Het dorp Oeë koeli telt 58 Boegineezen (d.w.z. mannen, vrouwen en kinderen), 10 To Tawaeli, die allen Mohammedaan zijn evenals de 150 paranaka Todjo. Andere vreemdelingen zijn de 20 To Bada en To Besoa (alleen mannen) die hier wonen, van wie 1 To Besoa Mohammedaan is geworden; deze menschen hebben hier klappertuinen, zoodat zij hier wel zullen blijven wonen. De eigenlijke bewoners van deze streek, de To Tora'oe, tellen slechts 50 zielen in dit dorp en van den bovenloop van de Oeë koeli hebben zich hier ook moeten vestigen de 150 To Kamoedo. Dit zijn menschen van den stam der To Bae, die oorspronkelijk woonden in het bovenland bij het tegenwoordige dorp Tongkoe, waar vroeger het dorp Bae heeft gelegen en de bewoners To Lalaeo waren. Een gedeelte der bewoners van Bae moet zich een twintig jaar geleden afgescheiden hebben en onder leiding van *Tamoangkoe* verhuisd zijn naar den berg Kamoedo, waar zij zich in een dorp vestigden en zich To Bae bleven noemen. Zij trokken van Bae weg, omdat zij het onder het drukkende bewind von *Taoro*, den vorst van *Podi*, niet langer konden uithouden. Toen het Gouvernement in 1907 de zaken in deze streken begon te regelen, moet een gedeelte dezer To Bae (To Kamoedo) naar het Morische zijn getrokken en is het andere deel naar Oeë koeli

verhuisd.¹⁾ De genoemde 50 Tora'oe zijn allen Mohammedaan, maar van de To Kamoedo of To Bae bleek de kapala koemisi niet erg zeker te zijn. Hoewel hij zeide, dat de meesten reeds zijn toegetreden, maakte zijn verzoek, dat in Oeë koeli geen evangelieprediking plaats zou hebben op ons den indruk, dat hij bang was hierdoor de To Kamoedo te zullen verliezen. Lapopa vroeg trouwens ook, of wij niet met evangelieprediking wilden komen in die dorpen van zijn district, die nu al bijna of geheel Mohammedaansch zijn, met name niet in Tojado; ook vroeg hij, of op de op te richten scholen onder de Mohammedanen geen godsdienstonderwijs zou worden gegeven. Dat zulk onderwijs aan de To Lage van zijn district zou worden gegeven, achtte hij geen bezwaar, ook niet de evangelieprediking onder hen, want hij zeide de hoop opgegeven te hebben de To Lage van Matako e.s. ooit voor den Islam te zullen winnen. Onder de waardigheidsbekleeders van de moskee ontbreekt te Oeë koeli de hoofdpersoon, de imam. Als katib fungeert een To Kaili (Paloe), Joera genaamd; als bilala is aangesteld de Tora'oe Bamo en als dodja de Mekkganger (hadji) Korokisa, een paranaka. Behalve deze hadji woont hier ook nog een vrouw, die naar Mekka geweest is, Maidali of Indo Maro genaamd. Het dorpshoofd is de jongere broer van Lapopa, dus Mohammedaan; hij heet *Mohama!* Het Oostelijke deel van Oeë koeli is *Maetangi*, waar de bewoners in hoofdzaak paranaka zijn. De To Kamoedo zijn tusschen deze en het andere Mohammedaansche deel van Oeë koeli in geplaatst.

Bij paal 34 begint het dorp *Banano*, of beter: bij de in den grond verdwijnende beek *Masinese*, die als grens geldt tusschen Oeë koeli (*Moetangi*) en Banano (*Betaoea*). Vroeger bestond *Betaoea* slechts uit enkele huizen van paranaka, maar het is een groot dorp geworden, doordat de bewoners van het voormalige Podi hierheen zijn verplaatst. De oorzaak dezer verplaatsing was het ongeregelde leven van deze menschen, die telkens de bergen in trokken onder leiding van *Tadali* (*Lopa*) en *Danto*. Deze beiden verzetten zich tegen het dorpshoofd *Madilaoe*, die zijn bevelen blijkbaar niet op onoordeelkundige wijze wist te geven. Maar Tanali

1) Noord-Westelijk van Kolono Dale in het bovenland wordt thans een dorp Bae gevonden, welks bewoners nog heidenen zijn.

viel. door zijn verzet, in ongenade bij de Koempania en werd gestraft met verbanning van 5 jaar. Ook zijn makker Danto, maar deze werd voor 3 jaar verbannen. Beiden zijn thans weer terug; de eerste woont te *Oeë Dele* (Banano), waar wij een onderhoud met hem hadden; de tweede woont te Tongkoe. Daar het na de verbanning dier opruiers niet beter ging, en het hoofd zich ook misdroeg, werd Madilaoe 4 jaar geleden naar Ooë koeli gebracht voor straf, (waar hij ook stierf) en de bewoners van Podi naar Betaoea verhuisd, waar zij wonen in de wijk *Makadjoko* en 56 mannen sterk zijn, dus pl.m. 230 zielen, van den stam der To Lalaoe. Deze menschen heeten allen Mohammedaan te zijn, hetgeen zij geworden zijn, toen zij na 1907 [zich aan de kust moesten komen vestigen; vóór of na dien tijd zijn zij met evangelieprediking niet in aanraking gekomen. De hun aangewezen plaats in het dorp wijst er op, dat hun Mohammedanisme nog niet al te zeer wordt vertrouwd, want het is regel in deze streek, dat degenen, van wie men weinig zeker is of die nog gewonnen moeten worden, tusschen Mohammedanen worden ingesloten. Dit is ook met *Makadjoko* het geval, dat ten Zuiden van zich Betaoea heeft, waar behalve een Mohammedaansche To Koelawi, 2 paranaka en 1 Boeginees wonen (de laatste, evenals de To Koelawi met een Lalaoe-vrouw gehuwd), en aan den Noordkant de wijk *Laisi*, waar nog ruim 100 mannen (plm. 400 zielen) van Podi wonen als voortzetting van *Makadjoko*, maar verderop ingesloten door Mohammedaansche vreemdelingen en paranaka. Hier woont Poadji Paraba met zijn zoon Sinoesi, die beiden naar Mekka zijn geweest, en de Boeginees Maradjoeni van Loewoe. Hierop volgt naar het Noorden de wijk *Oeë Dele*, waar enkel vreemdelingen en paranaka wonen; zoo Maradjaeona, een To Amfibabo; een ongehuwde vrouw van dezelfde afkomst (i Dei); een To Boengkoe (i Djoeroebatoe), die evenals Maradjaeona met een Lalaoe vrouw gehuwd is; en een To Sigi, Timbaroa geheeten. In de wijk *Oeë Roaenggoro* woont nog een Parigische vrouw, met 2 gehuwde dochters, van wie één met een To Lalaoe gehuwd is.

In de wijk *Makadjoko* woont ook de kapala koemisi van dit onder-district, *Ab-doegani* genaamd (of ook wel *Ab-doellah*) die een paranaka is; en een Boeginees van Makassar, Mohama

Noer geheeten, een familielid van den afgetreden assistent Intji Mohammad. Abdoegani bekleedt ook de functie van imam, zoowel in de langgara, die te Makadjoko, als in de moskee, die te Oeë Dele staat; beide gebouwtjes zien er slecht onderhouden en weinig gebruikt uit. Een katib is er nog niet; ook geen bilala; voor de laatste functie is een To Lalaeo (Toemompa) aangesteld geweest, maar hij werd om verkeerd gedrag weer afgezet; als dodja noemde men i Paoda, een To Lalaeo. De belangrijkste vertegenwoordiger van den Islam is hier dus het onder-districtshoofd!

Tot Banano behooren, als blijkt uit het bovenstaande, de wijken Betaoea, Makadjoko, Laisi, Oeë Dele, Oeë Roeangkoro, wier totale aantal mannen 214 bedraagt, zoodat het geheele dorp op ruim 800 zielen kan worden geschat. Als hoofd is aangesteld de in Makadjoko woonachtige *Papa i Lai* (zijn naam is *Lapa*), die vroeger te Podi woonde (To Lalaeo), en Mohammedaan is. Hij wordt bijgestaan door de wijkmeesters *Montese* voor Betaoea en *Ta Dooe* voor Laisi, Oeë Dele en Oeë Roeangkoro. De wijk Banano, waaraan oorspronkelijk dit dorp zijn naam te danken heeft, bestaat niet meer. Het vorige dorpshoofd Ahama (Ta Gisi), die te Banano woonde, vermoordde verleden jaar in een vlaag van waanzin zijn moeder, vrouw en kind, en stak daarna zijn huis in brand. Hij werd naar de gevangenis te Posso overgebracht en in zijn plaats Papa i Lai aangesteld. Na dit voorval verplaatste zich de wijk Banano naar Laisi, daar men, ook om den slechten grond, liever niet meer te Banano bleef wonen.

Tusschen Makadjoho en Laisi voert de weg langs de mooie baai van Banano. In het overbrugde riviertje, dat hier in de baai uitkomt, vindt men zout water; het is n.l. de verbinding van een *tasi raja* (binnenzee) met de zee, evenals bij Maboento.

Bijna onmerkbaar gaat het dorp Banano (Oeë Roeangkoro) over in *Sandada*, dat van Zuid naar Noord uit 4 wijken bestaat: 1° *Bambalemo*, 2° *Banta'ami*, 3° *Sandada*, 4° een gedeelte van *Kaoendara*. Bij de eerste wijk vindt men paal 40 van Posso. Het geheele dorp telt 130 heerendienstplichtige mannen (dus het aantal zielen is plm. 520), die allen tot den Lalaeo-stam behooren en zich Mohammedaan noemen. De

bewoners zijn afkomstig van de meer naar het binnenland gelegen vroegere dorpen *Bangga nTodjo* (waarvan een gedeelte *Sapa* heette) en van *Pinepasa*. *Bangga nTodjo* is in het Bare'e: *Rato nTodjo* = „de vlakte van Todjo”. Deze menschen zijn dus de oorspronkelijke bewoners van het land aan de Todjorivier, aan welker monding de radja van Todjo zijn residentie had, die in den eersten tijd het brandpunt werd van de Mohammedaansche propaganda. De andere helft van het pas genoemde Kaoendara is dan ook een deel van het tegenwoordige dorp Todjo. De To Lalaeo van deze streek moeten zich voor een deel lang tegen het Mohammedanisme hebben verzet, want pas na de vestiging aan de kust is men meer algemeen tot den Islam overgegaan; of zooals het hoofd van Sandada zich uitdrukte: „toen wij ons aan de kust moesten gaan vestigen, waren er nog heel wat van onze dorpsgenooten niet Mohammedaan, maar toen met het bevel ons aan den weg te vestigen, ook het bevel kwam, dat allen Mohammedaan moesten worden hebben allen zoowel aan het een als aan het ander gehoorzaamd.” Het hoofd *Tamesimangi* is Mohammedaan van *Bangga nTodjo* uit, waar ook zijn vader en grootvader het al waren. Hij wordt bijgestaan door de wijkmeesters *Tantonda* voor Bomba lemo en *Tamogego* voor Banta'ani. Vreemdelingen wonen in dit dorp niet dan alleen in Kaoendara: een paranaka, die Barani heet en de functie van bilala bekleedt aan de moskee te Todjo. Een eigen moskee heeft Sandada niet; men gaat naar die te Todjo, waar ook de imam (Abdoellah, een paranaka van Boegineesche afkomst) woont; als katib kon thans niemand genoemd worden; als dodja is aangesteld de To Lalaeo Poerita, die met een paranaka gehuwd is.

Opvallend zijn hier de maatregelen, welke men nemen moet om te voorkomen, dat de wilde varkens de aanplant op de erven vernielen. De sporen van deze beesten op den dorpsweg zijn menigvuldig. Daar men hoegenaamd niets doet om ze te vangen of te dooden, worden ze hoe langer hoe menigvuldiger en brutaler. Varkens hatende en schuwende, wordt men als het ware door varkens belegerd. Het moet op de heidenen, die zoo verzot zijn op varkensvleesch en allerlei listen bedenken om deze beesten te verschalken, wel den indruk maken of de Mohammedanen in een varken een

godheid zien. Dit hebben de laatsten zeker ook gevoeld en daarom hebben zij een verhaal in omloop gebracht, dat moet verklaren, waarom het niet goed is varkensvleesch te eten. Men vertelt dan: Eens gebeurde het, dat de profeet Jezus een bezoek zou komen brengen aan den profeet Mohammed. De laatste dacht toen: wacht, nu zal ik de gelegenheid aangrijpen om aan Jezus te toonen, dat hij maar een gewoon mensch is. Hij verborg daarom zijn twee kinderen kort voor Jezus' komst in een groote kist, en toen deze weer heen zou gaan, leidde hij hem eerst daarheen met het verzoek, dat Jezus nu eens zeggen zou wat er wel in die kist zat. Het antwoord luidde: er zitten varkens in! Verheugd, te kunnen toonen, dat Jezus ongelijk had, opende Mohammed de kist; doch — zijn kinderen vond hij daarin niet meer, er zaten werkelijk twee varkens in. Mohammed stond verstomd over zulk een manier van doen; hij had niet gedacht, dat Jezus zoo slecht zou zijn hem van zijn kinderen te berooven, en nu zijn kinderen varkens geworden waren, sprak het vanzelf, dat hij en al zijn volgelingen geen varkens meer wilden eten of doodden.

Het dorp *Taliboi (Todjo)* ligt bij paal 43. Het bestaat geheel uit paranaka of vreemdelingen. Ook het hoofd *Latimoemoe (Taoliga)* is, evenals zijn vrouw, een paranaka. Hij is tegelijk *taoe toe'a* van den radja (zie Kruyt en Adriani, deel I, bladz. 75), voor welke functie van Gouvernementswege een maandelijksch tractement van f 15,— wordt gegeven. Het aantal mannen is 30, van wie 20 paranaka, die gehuwd zijn met vrouwen van de To Lalaeo, van To Parigi of paranaka. Zes Gorontaleezen hebben ook vrouwen uit de pas genoemde groepen en uit de To Ampana. Twee paranaka-vrouwen zijn naar Mekka geweest en worden dus hadji genoemd; één hunner is gehuwd met een Boeginees en al op leeftijd, de andere is nog jong en ongehuwd. Mannelijke hadji's herbergt Taliboi er vier, van wie de genoemde iman Abdoellah er één is. Bovendien wonen hier nog 2 Chineezen, Que Tjeng Tha en Po Keng Tjio, van wie de eerste een paranaka, de tweede een Chineesche vrouw heeft. De Menadonees Kader Towidjojo, een paranaka Djawa, is met zijn vrouw Mohammedaan; J. Roemajar, een Christen-Minahasser, vroeger hulpgoeroe in het ressort Koekoe. De

beide laatsten zijn werkzaam in de toko's van genoemde Chineezzen. Één To Lalaeo noemde men ons hier, Tampasigalo, die nog een beslist tegenstander is van den Islam. Vroeger heeft in dit dorp Evangelieverkondiging plaats gehad, doordat de school van 1898 tot 1908 in handen der Zending was. In 1908 is die school aan het Landschap overgedaan en staat zij onder toezicht van den bestuursambtenaar te Posso. Sedert 1908 waren aan die school werkzaam de goeroe's Pandean, Kotaboenan en Wehanto; de laatste is met verlof naar de Minahassa om te huwen.

Te Taliboi vindt men de graven der radja's. Dat van Lariwoe is het grootste; er is een stevige muur omheen gebouwd van ongeveer 1 M. hoogte, op de hoeken wat verhoogd. Binnen die ommuurde ruimte ziet men nog een klein laag muurtje om het eigenlijke graf heen, aan het hoofdeinde waarvan een laag steenen paaltje met een graf-schrift in het Arabisch. Het groote huis van genoemden Lariwoe staat leeg; ook de vroegere woning van de mokolewe'a (Roë) staat onbewoond en begint reeds te vervallen. Parioesi schijnt geen lust te hebben deze woning te betrekken en er de voorkeur aan te geven onder zijn eigen stamverwanten te blijven verkeerden.

Van Taliboi zetten wij onze reis voort langs de kust per prauw. De inlandsche assistent *Wenas* had er voor gezord, dat wij hier een flinke groote prauw kregen, waarin wij met onze dragers en bagage konden worden vervoerd. Deze assistent is een Minahasser en de vervanger van genoemden Intji Mohammad, die naar Mekka is. Hij maakte thans zijn eerste reis in zijn ressort. Het verdiende aanbeveling de reis tot Ampana per prauw te maken, daar de weg van Tongkoe af slecht begaanbaar en heel lang is, terwijl men daar tegenwoordig geen dorp meer aantreft dan pas te Marowo; te Bongka staan nog een paar huizen, maar de meeste bewoners zijn reeds naar Marowo verhuisd.

Wij deden nu eerst het dorp *Pantjoema* aan; de prauw ging door naar *Tongkoe*, waarheen wij ons te voet begaven. Het hoofd van Tongkoe reisde van Todjo af met ons mee. Zijn naam is *Poadji Manila*; hij is dus naar Mekka geweest. Hij woonde eigenlijk te Taliboi, maar is 5 maanden geleden te Tongkoe als hoofd aangesteld, hetgeen volgens zijn zeggen

niet geheel met zijn zin was gebeurd, want hij gevoelde zich prettiger te Taliboi. Hij is de zoon van een Makassaarschen Boeginees, die getrouwd was met eene vrouw van de Lalaeo, eene nakomeling van een „taoe toe'a" aan 't Todjosche hof. De vrouw van Poadji Manila heet *Daehati* en is eene nakomeling van den vroegeren *Datoe* der *To Lalaeo*. Deze werd *Datoe ri Tana* genoemd (naar 't ons voorkwam onafhankelijk van den onder dezen naam bekenden vorst van Petasia in 't Morische); aan hem brachten alle *To Lalaeo* schatting. Als de eerste van die *Datoe's* der *To Lalaeo* noemde men *Ma'isa*, een vrouw, die huwde met een Boeginees, maar geen kinderen kreeg. Als haar opvolger werd bij haar overlijden haar neef *Ponoe* aangesteld, wiens vrouw *Salemboe* heette. Dit echtpaar werd gezegend met drie kinderen, bekend onder de namen van *Indo i Bo'a* (zie Mededeelingen Deel 43 blz. 37), *Papa i Darisa (i Waa)* en *Peomi*. De eerste volgde haar vader bij zijn dood op als *Datoe*. De zoon van den tweede, *Darisa* genaamd, woont thans te Oeë koeli, en diens zuster (*Daehati*) is de vrouw van Poadji Manila. De derde is gehuwd met den vroegeren „taoe toe'a" van het Todjosche hof, die thans nog met dien titel tegelijk hoofd van Todjo is: de bovengenoemde *Taoliga* of *Latimoemoe*. Het hoofd van Todjo is dus aan het *Datoehuis* geparenteerd door *Peomi*, en het hoofd van Tongkoe door *Daehati*. Rechtstreeksche afstammelingen zijn bij het tegenwoordige bestuur niet meer betrokken. Eén der vrouwen van den assistent Mohammad is een dochter van *Peomi*, en deze is een van degenen, die hij naar Mekka heeft meegenomen. Het hoofd van Tongkoe is dus familie van Intji Mohammad; maar vooral zijn hadjischap zal wel aanleiding zijn geweest, dat hij min of meer tegen zijn zin door den afgetreden assistent als hoofd van Tongkoe werd voorgedragen.

Poadji Manila is gesteld over *Masologi*, *Pantjoema* en *Tongkoe*. In de beide laatste dorpen wordt hij bijgestaan door de wijkmeesters *Tantja* en *Tamenggi*. De eerste heeft ook het toezicht op *Masologi* en *Mata bae*. Het laatste is maar een gehucht en telt 4 Moh. *To Lalaeo* mannen, terwijl *Masalogi* 40 heeredienstplichtigen heeft, onder wie 7 parana en 2 Boegineezen. De *To Lalaeo* van dit dorp komen van *Kandela*, aan den oorsprong van het riviertje *Masologi*.

Zij wonen sedert 1906 aan de kust. Toen was nog maar een enkele Mohammedaan, maar ongeveer 3 jaar geleden zijn allen tot dezen godsdienst overgegaan. In Pantjoema wonen geen paranaka; wel 1 To Kaili (To Poledo, To Paloe), die met een Lalaeo vrouw is gehuwd, tot welken stam overigens alle ingezetenen behooren; dezen hebben reeds vele jaren geleden den Islam aangenomen.

De tegenwoordige radja van Todjo had ons te Ooë koeli het eerst ontmoet en reisde sedert gelijk met ons op. Te Tongkoe kregen wij zijn woning te zien, maar deze zou men het niet aanzien, dat zij het verblijf is van een vorst. Nu is tot verontschuldiging van *Parioesi* aan te voeren, dat hij nog maar pas een maand de functie bekleedt en dat hij plannen heeft voor een meer bij zijn waardigheid passend verblijf, zooals de teekeningen voor zijn nieuwe woning bewijzen, die boven de deur van zijn tegenwoordig huis tusschen den wand waren gestoken. Wij mochten de leden van het vorstenhuis fotografeeren; wij deden dit echter niet bij de woning, doch aan het strand, waar de radja in een huis van den afgetreden assistent verbleef. Dit was voor zijn gezondheid. De 3 offertafeltjes aan het strand bij de uitmonding van de Tongkoerivier, in de nabijheid dier woning, waren bewijs genoeg voor ons, dat Parioesi voor zijn gezondheid meer verwacht van *Toranda oeë* (de zeegodin) dan van Allah, dien hij als Mohammedaan dient.

De bewoners van *Tongkoe* waren vroeger verdeeld in twee groepen. De eene partij woonde aan de kust en was, evenals Pantjoema, reeds lang Mohammedaan; de andere groep woonde in de bergen. Dit waren degenen, die, naar hun dorp, *To Bae* werden geheeten en voor een deel naar *Kamoedo* verhuisden. Het gedeelte, dat aan de verhuizing niet deelnam, moest zich later aan de kust komen vestigen en werd 3 jaren geleden ook Mohammedaansch. Tot onze verbazing troffen wij te Tongkoe 4 *To Lage* aan, afkomstig van Matakoe, van wie al 3 Mohammedaan waren geworden; één hunner was nog heiden. Het aantal ingezetenen van dit dorp is 141 mannen (dus plm. 560 zielen), onder wie 25 paranaka mannen worden geteld, 2 *To Paloe*, 1 *To Parigi*, 2 *Gorontaleezen* en 1 *Chinees*.

Vroeger woonde hier ook een *Talaeoër*, *Kalamo* genaamd; deze was tweemaal gehuwd met een *Lalaeo*-vrouw. Met zijn

laatste echtgenoot, i Gai, is hij een jaar geleden naar Talaud teruggekeerd, nadat hij herhaaldelijk wegens diefstal was gestraft. De pas genoemde Chinees, Tjap Soen Tjong, is van Gorontalo afkomstig en gehuwd met een Christenvrouw uit Roemoöng, nabij Amoerang, die ook haar zuster bij zich heeft (Karolina en Paelina Mawoentoe).

Te Tongkoe staat een moskee, waaraan verbonden zijn als imam: een To Lalaeo (Basata), die ook als katib dienst doet. Hij werd al eens geschorst om verkeerd gedrag, maar is thans onder de leiding van het dorps hoofd gesteld. Een bilala is er nog niet en als dodja fungeert Palita, een To Lalaeo, die gehuwd is met een vrouw van Saoesoe.

Kort na zonsondergang scheepten wij ons te Tongkoe in, om gedurende den nacht door den landwind naar *Marowo* te kunnen worden gedreven. De wind was echter maar korten tijd zóó krachtig, dat de prauw snel door het water schoot; al spoedig moest geróeid worden; pas tegen den morgen woei er weer een frissche bries in het zeil. Tegen 10 uur bereikten wij *Marowo* en kwamen nu in het gebied der *To Ampana*, waar het *Aoende'e* (is Bare'e) der To Lalaeo overgaat in het *Taa*. Men gevoelt terstond, dat er een belangrijk taalverschil bestaat met het Bare'e van de Possostreek; maar toch is het verschil niet zóó groot, dat men die taal niet spoedig kan verstaan. Een voordeel is overigens, dat de hoofden van deze streek ook allen goed Bare'e kunnen spreken, en men, Bare'e sprekende, bijna door iedereen begrepen wordt.

Het tegenwoordige hoofd van Marowo is *La'e*; hij was pas een maand als zoodanig in functie, omdat hij zijn vader vervangen heeft, die door den afgetreden assistent is medegenomen naar Mekka. Zijn vader heet *nTe'oe* en was *Djogoegoe* van de To Ampana in het bovenland van Bongka, die woonden in de dorpen *Nadea*, *Katalo*, *Poe'oe lemba*, *Rompi*, *Rano i mporo* en *Teboeboe*. Deze lieden wonen thans aan de kust in de wijken *Ampoa*, *Kambiloegoe*, *Mabo'o* en *Marowo*, die administratief alle *Marowo* heeten. Ook *Bongka* behoort nog tot dit dorp; maar boven troffen wij reeds een gedeelte van de To Bangka aan te Mowomba, de *To Bongka koi*; dezen woonden oorspronkelijk in het bovenland in de dorpen *Lengko* en *Tana Moambo*, maar

moesten zich op last van het Gouvernement dichter bij de kust vestigen aan een linker zijrivier van de Bongka, de *Bongka koi* geheeten, waarnaar zij ook hun dorp noemden. Van de kust naar het bovenland had men hier vroeger de dorpen *Bongka babaa*, *Bongka koi*, *Bintori*, *Rato ngkananga* of *Taki bangki*, *Bongka soa* of *Roka*, *Karaoepa*; alle gelegen aan het bergpad naar de Golf van Tolo, waarlangs men komen kon naar de kustplaatsen *Ondalean*, *Tironga*, *Tokala* en *Morowali*. De reden, waarom de bewoners van Bongka koi naar Mowomba verhuisden, zal wel geweest zijn, dat zij To Lalaeo zijn, die hier dus tusschen de To Ampana in woonden, waarop het wenschelijk werd geoordeeld hen meer naar hunne stamverwanten over te plaatsen. De andere dorpen van het Bongkasche zijn verplaatst naar de Rato Ampana; de lieden van Bongka babaa wonen thans in het eigenlijke dorp Ampana. Marowo bestaat nu 4 jaar. Vóórdat men zich uit het bovenland hier kwam vestigen, waren sommigen wel reeds Mohammedaansch gezind, (*isalamoe patoentoe*), maar velen nog niet. Evenals elders kreeg men, met de vestiging aan het strand, ook hier de aanwijzing, dat allen Mohammedaan behoorden te worden.

Op onze vraag of men in de vroegere dorpen ook lobo's had, antwoordde men ontkennend, want de To Ampana waren niet gewoon te gaan snellen. Hun dorpen hadden geen bentengs. Men wist maar van één keer, dat *To Loindangi* bij hen waren komen snellen, maar men heeft zich toen niet gewroken.

Van de To Ampana zijn verscheidenen uitgezwermd naar de *Togean-eilanden*, die hier aan den horizon zichtbaar zijn; 4 jaar geleden trokken er nog verscheidenen heen; ook het hoofd van Marowo woonde langen tijd op Togeane, waar hij een klapperaanplant had; na het overlijden van zijn vrouw aldaar is hij teruggekeerd naar Marowo. Tot dit dorp behooren meer dan 200 heerendienstplichtigen (dus plm. 850 zielen); de meesten zijn volbloed To Ampana; alleen te Bongka 2 Chineezen en 3 Gorontaleezen; te Ampoa 2 paranaka, 1 To Paloe, gehuwd met een Parigische vrouw, 1 Gorontalees en 1 Boeginees; de laatste, Lasama genaamd, is met Intji Mohammad naar Mekka; hij heeft een Ampanasche vrouw. Te Marowo vonden wij 3 To Lage, die hierheen 3 jaar

geleden door Intji Mohammad werden gebracht en van Posso afkomstig zijn; ook woont hier 1 To Pebato, die, evenals de To Lage, Mohammedaan is geworden. Voorts wonen hier nog 9 paranaka Bongka, die allen met To Ampana zijn gehuwd. Te Marowo staat een moskee, maar een imam heeft men nog niet, ook geen katib; de bilala is een paranaka en de dodja een Boeginees.

Naar de afkomst der To Ampana informeerende, kwam men te spreken over *Poeë Lai* en *Poeë Mekoni*, die beiden deel gehad zouden hebben aan het voortbrengen der To Ampana, die in het bovenland van Bongka woonden. Poeë Mekoni bleek echter de menschen te verslinden, zoodat eindelijk Poeë Lai van den oppergod bevel kreeg er op uit te gaan om Poeë Mekoni te zoeken en te dooden, opdat niet alle menschen verslonden zouden worden. Toen Poeë Lai hem op het spoor was, achtervolgde hij hem en in zijn vlucht verloor Poeë Mekoni zijn tol; een kip, die hij met zich voerde, ontglipte hem, en een *kabila* (een gevlochten vierkanten bak, waarin men wel spijzen opdiert) raakte hij ook kwijt. De kip en de tol werden steenen en de kabila een berg, dien men nog heden ten dage in de nabijheid van Bongka weet aan te wijzen. Poeë Lai en Poeë Mekoni vochten met elkander op *Padakapapoe* en *Pada Ligisi*. Poeë Lai nam damarboomstammen, en wierp die naar Poeë Mekoni alsof het lanssen waren. Op de plaats, waar al die stammen neerkwamen, ontstond de berg *Sinara*, waarop nu nog veel damarboomen voorkomen. Poeë Mekoni werd door één dier lanssen verwond, maar kon nog vluchten naar het Oosten, naar de *Golf van Tolo*, waar hij stierf op een plek, die bij vloed door de zee wordt bespoeld, zoodat de zee zijn lijk wegnam. Op de plaats, waar hij stierf, ontstond een bron, waaruit tot op heden voortdurend bloed stroomt en die genoemd wordt de bron van de *Oentoe Oemala Kolo*. Poeë Lai keerde na het gevecht terug naar den hemel langs een liaan, de *Wajaa ntjiwangoe* geheeten.

Per prauw begaven wij ons verder naar *Maloto*. De wind was ons eerst tegen, zoodat de 12 roeiers het vaartuig maar langzaam vooruit kregen; maar toen wij enkele kapen voorbij waren gevaren en de koers wat Oostelijker kon worden genomen, kregen wij den zeewind in de zeilen, en 's middags 3 uur bereikten wij *Maloto*.

Toen wij door dit dorp wandelden, trof ons dezelfde doodsche stilte als ons ook te Marowo was opgevallen en in enkele dorpen vroeger als te Banano en te Pantjoema. Het wonen in de tuinen mag men blijkbaar ongestraft verkiezen boven het verblijven in het dorp. De tuinhuisen zijn in deze streek dan ook niet veel minder dan de woningen in het dorp; aan de laatste is het vaak te zien, dat ze gebouwd werden, omdat ze er moesten zijn; sommige woningen beginnen reeds te vervallen, zonder misschien ooit bewoond te zijn geweest. Ook het dorps hoofd van Maloto moesten wij opzoeken in zijn tuinhuis en dit was tot onze verbazing een planken woning. Het was van dit tuinhuis naar zijn eigenlijke woning te Ampana ongeveer 3 kwartier loopen; dit huis stond leeg en bood hij ons aan voor nachtverblijf. Genoemd hoofd heet *Laboedoe* en is een broer van het hoofd van kampoeng *Banawa* te Donggala. Hij is een paranaka Banawa, die als jongen naar deze streek is verhuisd en met Ampanasche vrouwen is gehuwd; hij heeft 4 vrouwen en 11 kinderen in leven. Vroeger is hij door radja Lariwoe aangesteld geweest als *Olongia* over het geheele gebied ten Noorden van Todjo, behalve Bongka; hij werd dus als zoodanig vervangen, onder een anderen titel, door den kapala koemisi, en bij afwezigheid van dezen geldt hij ook thans nog als diens plaatsvervanger. Laboedoe is thans hoofd van *Maloto* en *Bailo*. In deze beide wijken wonen 85 mannen (plm. 340 zielen), van wie de meesten zuivere To Ampana zijn; een dertigtal wordt paranaka genoemd, terwijl hier als vreemdelingen nog wonen 2 Boegineezen, 2 Gorontaleezen, 1 Chinees en 1 To Badjo. Na 1906 zijn de ingezetenen van Maloto en Bailo Mohammedaan geworden.

Te *Ampana* woont het districtshoofd *Mooslaini*, een paranaka Todjo; zijn vrouw heet *Taka* en is de vroegere echtgenoot van *Kolomboi*, een neef van radja Lariwoe, die om zijn verkeerde gezindheid verbannen werd. Taka is een dochter van *Mokole Maeta*, den broer van radja Lariwoe.

Het hoofd van Ampana heet *Djoeroebatoe*, die vroeger dorps hoofd van Bongka was. Hij is een paranaka Todjo, doch gehuwd met een Ampanasche vrouw. Zijn dorp telt 143 mannen (plm. 570 zielen), van wie 82 paranaka uit Bongka afkomstig, en 21 To Ampana, die hier reeds woonden

vóór de verhuizing van uit Bongka. Het laatste jaar zijn hierbij gekomen de *To Japi*, die gevestigd zijn tusschen Bailo en Ampana in de wijk *Kasamba*. Deze *To Japi* waren de verst in de bergen wonende *To Ampana*, die nog niet met den naam *To Wana* („boschmensen”) bestempeld werden. Hun dorp heette *Japi*. Onder degenen, die thans te *Kasamba* wonen, zijn ook enkele *To Wana*. Deze „boschmensen” hebben vroeger gewoond in de dorpen *Koeranga* (naam van een berg), *Bantili* en *Watoe katamboea* („wespensteen”; naar men ons vertelde, werden de menschen bij het aanleggen van dit dorp, aangevallen door wespen). Hieruit blijkt dus, dat de *To Wana* niet altijd een zwervende stam zijn geweest, maar dat zij vaste dorpen hebben gehad, die zij, naar men ons meedeelde, pas na de komst van het Gouvernement verlaten hebben. De *To Japi*, om niet te spreken van de thans nog zwervende *To Wana*, die langzamerhand naar de kust worden gebracht, zijn nog niet tot het Mohammedanisme overgegaan; zij tellen 40 mannen of plm. 160 zielen.

Te Ampana wonen overigens 1 *To Parigi*, 4 *Boegineezen*, 6 *Gorontaleezen* en 6 *To Lalaeo*; de laatsten woonden hier al vóór de komst van het Gouvernement, en zijn met *Lalaeo* vrouwen gehuwd.

Aan Ampana sluit het dorp *Dondo* aan, waar een paranaka Bongka, genaamd *Wondo*, dorpshoofd is. Het bestaat bijna geheel uit paranaka. Als vreemdelingen werden ons hier genoemd 1 *Gorontalees*, 1 *Chinees* en 2 *To Lage*, de laatsten zijn gehuwd met Ampana'sche vrouwen en kwamen hier reeds 10 jaar geleden van *Posso*. Voorts nog 2 *To Parigi*, van wie de één een *Tora'oe-vrouw*, de ander eene *Ampanasche* heeft gehuwd; en 1 *Minahasser*, genaamd *Emil Pandean*, die gehuwd is met een paranaka Ampana, en werkzaam was in de toko van den *Chinees*.

De moskee voor deze dorpen staat te Ampana en hieraan zijn verbonden als imam: *Tadjama*, een *To Lalaeo*; als katib: *Loemoesi*, een paranaka, die thans met *Intji Mohammad* naar *Mekka* is; als bilala: *Ngkoesi*, een paranaka; als dodja: *Pasiromoe*, een *To Ampana*.

Van *Dondo* leidt de weg naar het Oosten door de vlakte van Ampana, die scheiding maakt tusschen het hooge bergland en de afzonderlijke bergengroep van *Tandjoeng Api* of

Vuurkaap. Ongeveer 5 paal van Ampana af treft men hier, in de vlakte, het dorp *Soemoli* aan, dat den indruk maakt bewoond te worden door lieden, die zich hier nog niet op hun gemak gevoelen en dus aan hunne woningen de minst mogelijke zorg besteden. Men ziet het den bewoners terstond aan, dat zij zich nog niet hebben kunnen verzoenen met de Mohammedaansche gewoonten, die aan de kust „behooren” aangenomen te worden; men herkent in hen al dadelijk bovenlanders, die hunne eigen samenleving nog trachten voort te zetten in de nieuwe omgeving. Hunne woningen zijn voor een deel nog ingericht als vroeger, zoodat dus vele gezinnen in een enkel huis samen wonen. De menschen zijn afkomstig van den oorsprong der Bongka-rivier, waar zij vroeger het dorp *Takibangke* bewoonden. Dit dorp heette naar een rechter zijrivier van de Bongka. Toen het Gouvernement hier de zaken kwam regelen, moesten deze menschen zich meer naar de kust verplaatsen en een dorp bouwen te *Rato Ngkananga*, dat de naam is van een vlakte aan de Taki bangke, waar veel *nanga* (een groot, doch slecht soort rotan), gevonden wordt. Twee en half jaar geleden kreeg men last te verhuizen naar de vlakte van Ampana en vestigde men zich hier in Soemoli, met *Peadjo* (Papa i Adjo), eigenlijk *Kende* geheeten, als hoofd.

Zoodra wij hier naar de godsdienstige gezindheid informeerden, trof ons de schuchterheid, waarmee geantwoord werd. Daar men gewend is te hooren, dat men aan de kust wonende Mohammedaan „behoort” te zijn, durft men blijkbaar aan vertegenwoordigers van de Koempania niet maar rondweg te zeggen, dat men heiden is. De vele offertafeltjes voor de tuingoden, die wij bij en in het dorp hadden opgemerkt, in aanmerking genomen, kwam ons de mededeeling van het dorpshoofd, dat alle ingezetenen Mohammedaan waren, verdacht voor. Toen hem op ons verzoek door het districtshoofd gezegd werd, dat hij zich nergens voor behoefde te schamen en precies moest zeggen zooals het was, kregen wij, toen dóór denzelfden de vraag gedaan werd of niet de helft van het dorp nog heiden was, ten antwoord: „ja de helft is nog heiden”. Maar toen wij verzochten ons de personen op te noemen, die al Mohammedaan waren geworden, kon men niet meer dan 7 mannen, in het geheel met vrouwen

en kinderen 23 zielen tellen. Soemoli bestaat uit meer dan 80 belastingplichtige mannen, van dezen zijn dus tot op heden plm. 75 niet tot den Islam overgegaan (totaal plm. 300 zielen). Het hoofd is ook nog heiden, hij heeft twee vrouwen, doch beiden zijn To Ampana, dus van zijn eigen stam.

Administratief behoort bij Soemoli ook het dorpje *Oeë bonti* aan de kust, dat in hoofdzaak bewoond wordt door To Bada. Het dorp bestaat n.l. uit 19 To Bada van Tomahipi (van wie 3 gehuwd met To Ampana, 2 met paranaka, de rest ongetrouwd); 1 To Besoa (ongehuwd), 1 To Pebato, afkomstig van Wojo makoeni en genaamd Tama (eveneens ongetrouwd), bovendien nog 1 To Ampana en 3 paranaka Todjo. De taoe toe'a of wijkmeester is *nDooe*, een To Bada. Het geheele dorp heet Mohammedaansch. Bij de To Bada zijn er echter verscheidene voorbeelden van, dat zij, in hun land teruggekeerd, het Mohammedaansche kleed, dat zij aan de kust droegen, weer van zich schudden. Deze To Bada te *Oeë bonti*, die zich in hun eigen taal vrij tegenover ons durfden uitspreken, zeiden dat hun door Intji Mohammad bevolen was Mohammedaan te worden. Zij hadden niet het plan gehad zich voor goed aan de kust te vestigen, maar zij werden ingeschreven met de komst van het Gouvernement, toen zij hier rotan zochten. Dat zij niet van harte Mohammedaan waren, bleek ook wel hieruit, dat zij graag een stukje wilden meeëten van het varken, dat onze gezellen vlak bij het dorp aan een python afhandig wisten te maken.

Oeë bonti bezit een kleine moskee van atap opgetrokken. In den bouwtrant is duidelijk de Badasche manier van bouwen te herkennen; de dakranden dragen zelfs soortgelijke versieringen als de Bada'sche woningen, speciaal de geestenhuisen. Met de richting van dit gebouwtje was het ook lang niet in orde.

Oeë bonti is de Ampana'sche uitspraak van het Bare'e *Oeë boti*, dat te vertalen is met „Apenwater”. Een ons verteld verhaal licht dezen naam toe. Het luidt als volgt: Vroeger stond de kuststrook bekend als waterloos. Alleen bij regenval was er water, maar één dag daarna was er geen spoor meer van zoet water te vinden. Zoo kwam het dan ook, dat zich hier geen menschen metterwoon vestigden of zelfs kwamen tuinen, hoewel de grond vruchtbaar genoeg

is om een goeden oogst te kunnen verwachten. Nu is nog bijna alles hier oerwoud. Het gebeurde echter, dat menschen, die hier langs voeren, een aap aan het strand zagen, die een kuiltje in het grint groef en toen dronk. Verbaasd hadden zij toegezien en terstond ging men toen op onderzoek uit. Zij groeven ook een kuiltje, op verschillende plekken, en vonden een voldoende hoeveelheid goed drinkwater, waarna men te Oeë Bonti begon tuinen aan te leggen en eindelijk een dorp.

Het is werkelijk opvallend, hoe weinig water men in de Rato Ampana vindt. Ten Zuiden wordt deze alluviale laagvlakte begrensd door de bergen, welker zuidelijke afhelling de groote Bongka-rivier voeden. Ook aan de noordzijde ziet men vele rivierdalen in het gebergte, die zeer zeker een bekware hoeveelheid water naar beneden voeren. Evenwel, bij het strand vindt men geene uit die dalen afkomstige rivieren, of alleen droge beddingen, waarvan sommige den indruk maken bij regen een enorme hoeveelheid water te vervoeren. Tusschen Maloto en Ampana zijn enkele onbeduidende riviertjes. De Ampana zelf is iets grooter, doch kan nog niet een groote beek genoemd worden. Van hier oostwaarts tot *Bantoega* komt men geen enkel stroompje meer over, wel droge beddingen. En dit deel is het grootste deel der vlakte. Waar blijft dit water? Het woud hier geeft antwoord. Het is verre van xerophytisch. De boomen krijgen overvloed van water. Speciale hygrophyten vindt men in de lagere planten niet. Hieruit is te besluiten, dat de diepwortelende boomen overal water vinden, doch de bovenste kleilaag is tamelijk droog. Onder deze kleilaag moet een laag grove grint liggen, die het water naar zee afvoert. Waar de kleilaag ophoudt en de grintlaag dun wordt of aan de oppervlakte komt, stroomt het water weg, zooals bij Oeë bonti. Een kuiltje aan het strand vult zich met zoet water, dat snel naar zee vloeit. Kort nadat de eb is ingetreden en de kuiltjes weer vrij komen, is er weer zoet water in. Zoo is ook de rivier *Podi* tusschen Maloto en Bailo eigenaardig. Hier en daar, waar de harde onderlaag onder het grint wat hooger wordt, ziet men stroomend water; een eindje verder is het breede rivierbed weer droog. Waarschijnlijk kan men in deze vlakte, door ondiepe putten te

graven, overal water vinden. Ook elders, b.v. te Pantjoema, heeft men hetzelfde verschijnsel als bij Oeë bonti. Het is niet onmogelijk, dat ook het zoete water bij Tandjoeng Api, dat men, door bamboes in het zeewater te steken op de plekken waar vlammetjes gezien worden, zegt te kunnen verkrijgen (zie Kruyt en Adriani, Deel I, bladz. 71), op deze wijze is te verklaren.¹⁾

Noordelijk van Oeë bonti ligt het dorp *Tete*, dat geheel door To Ampana bewoond wordt, en meer dan 200 mannen telt. Het hoofd heet *Tantjepa (Dje'a)* en zijn wijkmeester *i Re'o* of *Mama i mada* (Mama is het Bare'e *tama* = „oom“.) Deze menschen zeiden 3 jaar geleden op eigen verzoek naar Tete te zijn verhuisd, omdat zij hier klappers wilden planten. Zij woonden vroeger, evenals de lui van Soemoli, in het bovenland van Bongka, waar zij de dorpen *Gege* en *Tati-moenda* bewoonden. Op last van het Gouvernement verhuisden zij naar *Bintori* aan een rechter zijrivier van de Bongka van dezelfde naam. Van Bintori kwamen zij naar Tete, en volgens hunne mededeelingen waren zij al Mohammedaan, vóórdat zij zich aan de kust vestigden. Wij vernamen echter ook, dat lieden van het dorp Soemoli nog al eens te Tete kwamen om te *mobalia* (ziekte bezweren).

Benoorden Tete vindt men thans een vestiging van *To Badjo*, een bekenden zeerooverstam, die over de geheele kust van Celebes verspreid is en ook gevonden wordt te Ternate, op Saleier en Soembawa. Het hoofd der To Badjo met den titel *Poenggawalolo*, woont op *Togean*, waar feitelijk zij, die thans benoorden Tete wonen, ook thuis hooren; de To Badjo, die te Parigi wonen, stonden vroeger ook, doch thans niet meer, onder het gezag van *Satoea*, den genoemden Poenggawalolo, die zijn titel te danken heeft aan den sultan van Ternate. De betrekking tot Ternate wordt nog steeds onderhouden. In de kampong Badjo vindt men thans bijv. 5 mannen van Ternate, die zich nog niet lang geleden hier met vrouwen en kinderen kwamen vestigen. Ook vindt men in hun dorp 1 To Kendari, 6 To Tinomboe en 5 Boegineezen, allen met Badjo-vrouwen gehuwd. De To Badjo kennen allen Boegineesch. Het hoofd der To Badjo, die

¹⁾ Deze en de vorige alinea is geschreven door P. ten Kate.

zich bij Tete hebben neergezet, wordt waarnemend *Poenggawa* of *Martoca* genoemd; hij heet *Tjanoe*. Het getal der To Badjo, die zich onder dit hoofd hier zouden vestigen, is 119 mannen, maar of die verhuizing werkelijk door zal gaan, is nog de vraag. Gebleken is, dat verscheidenen tegen hun zin naar Tete verhuisden, en dat eigenlijk het doel der verhuizing is een klapperaanplant van den Poenggawa te verzorgen; deze schijnt hiertoe ongepasten drang uit te oefenen op zijn ondergeschikten. De To Badjo behooren op Togean thuis te *Kabaloetan*, *P. Anaoe* en *P. Siatoe*. Zij zijn daar *niet* Mohammedaan; de onbekeerlijkheid der To Badjo tot den Islam is trouwens spreekwoordelijk. Teekenend is het dus, dat deze menschen, pas kort in het gebied van den nu afgetreden assistent Mohammad gekomen, waar het overgaan tot den Islam als een noodzakelijk gevolg van het vestigen aan de kust wordt voorgesteld, zich uitgeven voor Mohammedanen. De To Badjo leven in hoofdzaak van vischvangst, zij zijn van grover type en hebben donkerder geaatskleur dan de andere kustbewoners.

Van Oeë Bonti naar het Oosten komt men te *Bantoega*, waar zich een Chinees heeft gevestigd. De eigenaar van de toko is Ong Sioe Djie; de zetbaas heet Que Djie Soen, die een helper heeft in Chr. Mawoentoe, een Menadonees. De laatste is gehuwd met eene Mohammedaansche Ampana'sche vrouw en vertelde ons, dat veel drang op hem was uitgeoefend, opdat hij tot den Islam zou overgaan. Te Bantoega staan slechts enkele huizen; ook was men hier bezig een moskee te bouwen; deze stond vroeger te *Oeë Siba*, maar is daar thans onbruikbaar geworden. De meeste bewoners van Bantoega wonen in de wijk *Masapi*, zoo genoemd naar de rivier van dien naam, waarin veel paling (*masapi*) wordt gevangen. Ook het dorpshoofd woont hier; deze heet *Dilo* (*Papa i Dati*). De ingezetenen van Bantoega (met Oeë Siba en Masapi) tellen 70 mannen, onder wie 8 paranaka, 4 Boegineezen, 2 To Poledo van Paloe en 7 To Parigi. Ook vindt men hier 4 To Lalaeo, die met Ampena'sche vrouwen zijn gehuwd. Bantoega wordt van tijd tot tijd bezocht door een Mekka-ganger, Hadji Apala genaamd, die geen vaste woonplaats heeft en nu eens hier, dan weer te Mooeton of te Togean is. Het hoofd noemde zich Mohammedaan, maar genoemde

Chinees zeide, dat hier niets van aan was. Ieder noemt zich Mohammedaan, maar men offert nog geregeld aan de tuingoden en het „*mobalia*” wordt herhaaldelijk verricht. Men woont hier nu $2\frac{1}{2}$ jaar en volgens het hoofd is het tengevolge van een bevel van den goeroe (den katib Lamara), dat men zich Mohammedaan is gaan noemen en sommigen zich verleden jaar door dien goeroe lieten doopen. Genoemde Lamara, een To Paloe, is tegelijk iman en katib; een balala was er niet en ook geen dodja.

De bewoners van Boentaga komen ook uit het bovenland van Bongka, waar zij oorspronkelijk woonden in de dorpen *Toe'a membangoe* en *Rapantsengoe*. Ter verklaring van den eersten naam werd verteld, dat bij den aanleg van het dorp een groote boom werd omgehakt, die 's middags kwam te vallen. Maar den volgenden dag vond men den boom weer opgericht als te voren. Van toen af werd de boom vereerd en werd hem te eten gegeven. Het was een *Lipoo*-boom (Bare'e: *Molopoga*), waarvan men gaarne prauwen maakt. *Toe'a ngkadjoe* beteekent in 't Bare'e: „boomstronk”; *toe'a membangoe*: „de herleefde boomstronk”. *Rapantsengoe* wordt op dezelfde wijze verklaard als de naam van Watoe kataboëa. Men werd bij het aanleggen van het dorp, en wel bij het omhakken van een boom, door een zwerm bijen aangevallen en gestoken. *Rapa* beteekent in 't Amp.: „bergspits”; *rapantsengoe*: „de bergspits van het gestoken worden.”

Door het Gouvernement werden de bewoners dezer dorpen gelast te verhuizen naar *Roka* aan de *Bongka soa*, een linker zijrivier van de Bongka; dit dorp werd gewoonlijk met den naam van genoemde zijrivier aangeduid. Van Roka is men naar Bantoega gekomen.

Een uur gaans Oostelijk van Bantoega ligt, tusschen de rivieren Masapi en Borone, in een prachtige, vruchtbare vlakte, evenals Soemoli, het dorp *Borone*. Jammer dat het water in genoemde rivieren niet aangewend kan worden om deze mooie vlakte voor sawahbouw te bevoeien, omdat de rivieren te laag liggen. De vlakte zelf is waterloos evenals de Rato Ampana en opmerkelijk is, dat zich hier ook hetzelfde verschijnsel voordoet als bij Tandjoeng Api: op bepaalde plekken haalt men met bamboes zoet water op uit de zee.

Tot Borone worden thans ook gerekend de vroegere dorpen *Pada oelojo*, *Balingala* en *Sabo*, waar nog maar enkele huizen staan. De bewoners zijn haast allen in Borone vereenigd; dus is met dit dorp het laatste van 't landschap Todjo bereikt. Het hoofd van dit dorp heet *Lobo*, een To Ampana, evenals zijn beide vrouwen. Het dorp telt meer dan 100 mannen, onder wie 21 paranaka, 5 Boegineezen, 3 To Lalaeo, 2 Gorontaleezen en 4 To Paloe. De overigen zijn allen To Ampana en afkomstig uit het bovenland van Bangka, waar zij oorspronkelijk woonden in het dorp *Siwoe* en in *Poe'oe ntea*. Op last van het Gouvernement verhuisden zij van hier naar *Oeë Rongki*, een rechter zijrivier van de Bongka, waar hun dorp *Karaoepa* werd geheeten naar een grot, waar veel vleermuizen (*raoepa*) huisden. Hier woonde men 4 jaar en kwam men onder Mohammedaanschen invloed; maar velen onttrokken zich hieraan. Men is pas algemeen tot den Islam overgegaan, toen men 2½ jaar geleden aan de kust kwam. Maar vele teekenen wijzen er op, dat het Mohammedanisme dezer menschen niet meer is, dan een aangetrokken kleed, en het heidendom nog leeft in hun hart. Reden, waarom het gewenscht is, dat de Zending hier den arbeid spoedig aanvangt.

Naschrift. Zendeling P. Schuyt schreef, d.d. Koekoe, 14 April 1915, nog het volgende:

Sedert onze reis naar Todjo hebben weer verscheiden veranderingen plaats gegrepen in dat district. De Aroemalolo Parioesi, die tot radja was verheven, is intusschen van zijn functie ontslagen. Zijn Aroemaloloschap is overgegaan op zijn tweeden zoon, Malaba genaamd, die nu een toelage geniet van f 50,— per maand, maar tegelijk is aangesteld als opvolger van Lapope, het onder-districtshoofd, dat te Oeë Koeli woont. Deze man heeft wegens ziekte (waarschijnlijk tering) ontslag moeten nemen. Wie als radja zal optreden is nog niet met zekerheid bekend, maar genoemd wordt Moeslaini (het onderdistrictshoofd te Ampana), wiens vrouw, Taka, nauw verwant is met het Todjosche vorstenhuis.

Naar de berichten luiden, zijn een groot aantal To Wana, die in Juni 1914 aan de kust woonden, weer teruggekeerd naar hunne vroegere dorpen in het bovenland. Men moet

voorgegeven hebben alleen daarheen te gaan om tabak te planten (het bovenland van Bongka is bekend om zijn goede tabak), maar toen de belastingschrijver kwam, weigerde men naar de kust terug te keeren. Vermoedelijk zullen zij intusschen wel reeds tot terugkeeren gedwongen zijn geworden, maar dit voorval bewijst toch weer opnieuw, dat men zich aan de kust, d.w.z. in Mohammedaansche omgeving, niet op zijn gemak gevoelt. Daarbij kwam, dat er veel ziekte en sterfte onder hen was.

Te Ampana is door den Controleur intusschen reeds een school geopend en een Gorontalees als goeroe aangesteld. Ook te Marowo is reeds een school, met den vroegeren goeroe van Todjo, Kotamboenan genaamd, een Minahasser dus. De school te Todjo (Taliboi) zal misschien worden verplaatst tusschen Sandada en Oeë Deli. Te Oeë Koeli wordt binnen kort ook de landschapsschool geopend. Voor zoover ik weet heeft de Controleur met geen onzer eenig overleg gepleegd met betrekking tot het toezicht op de scholen. Zij worden gedeeltelijk bekostigd door het landschap, gedeeltelijk door de bevolking, die ook zelf voor schoolgebouw en goeroewoning zorgt. Zij zullen onder toezicht komen van een Minahasser, die aangesteld is als schoolopziener, met de heele afdeeling Midden-Celebes als ressort, zoodat hij wel niet meer dan eens in het jaar zal kunnen inspecteeren. Bedoelde schoolopziener heet Rondonoewoe en woont te Dongala.
